

TRÆK AF NARCISSME-BEGREBETS HISTORISKE UDVIKLING

Ole Andkjær Olsen og Simo Køppe

I artiklen inddeles teorierne om narcissisme i fire grupper. (1) Freuds teori, som blev skabt med henblik på at forstå det udviklingstrin, hvor psykoserne var fikseret, men som også blev anvendt til at karakterisere f.eks. kvinder og førerskikkelser. (2) Kleins og Lacans videreførelse af Freuds teori med understregning af objektrelationens betydning for narcissismen. (3) Den ego-psykologiske narcissisme-teori, der er centreret omkring selv'et, og hvori narcissismen til sidst ikke mere er et udviklingstrin, men en selvstændig sektor i personligheden. (4) Den socialisationsteoretiske videreudvikling af narcissisme-begrebet med henblik på at beskrive narcissismen hos kvinder og unge. – Artiklen afsluttes med et forslag til væsensbestemmelse af narcissisme-begrebet: en primær bestemmelse ud fra lyst/ulyst-polariseringen og en sekundær bestemmelse ud fra centreringen omkring kropsbilledet.

I det Freud'ske ubevidste er der to store strukturer, den narcissistiske og den ødipale. Deres benævnelse gennem to skikkelser fra den græske mytologi, Narcissus og Ædipus, vidner om, at de er beslægtede eller i hvert fald sammenlignelige. Freud betragtede afgjort de ødipale strukturer som de vigtigste. Han opererede med et generelt og universelt Ædipus-kompleks, men aldrig med et Narcissus-kompleks. Ædipus-komplekset inkluderer narcissismen, men ikke omvendt. Det hænger sammen med, at det narcissistiske udviklingstrin går forud for det ødipale. Det ødipale udviklingstrin er et led i gennemarbejdningen og overvindelsen af det narcissistiske.

Narcissisme-begrebet har i de sidste ti-femten år fået en markant renæssance. Efter kortlægningen af Ædipus-komplekset har der været en nysgerrighed efter at "gå længere tilbage" og "grave dybere ned". Hvorfor stoppe ved Ædipus-komplekset, hvis det er muligt at finde de psykiske processers virkelige urgrund? Resultatet af dette arbejde har været, at man har fundet flere og flere *rene* manifestationer af narcissismen, eksempler på at narcissismen i den voksnes psykologi kan eksistere uden tilknytning til Ædipus-komplekset, ja det er ligefrem blevet hævdet, at Ædipus-komplekset er på retur som historisk psykisk dannelse, mens narcissismen er under fremmarch som en ny alment udbredt socialisationstype.

Begejstringen for narcissisme-begrebet har dog allerede kulmineret. I debatten tales der nu om et modebegreb, hvilket er et sikkert tegn på, at nedturen er begyndt. Men netop derfor er det tid at gøre status. Hvad har egentlig blivende værdi i 70ernes narcissisme-diskussion? Dette spørgsmål tages direkte eller indirekte op i de fleste af artiklerne i dette temanummer.

I denne artikel vil vi kun i mindre grad tage stilling til den aktuelle narcissisme-diskussion. Vi vil derimod følge narcissisme-begrebets historiske udvikling fra dets udspring hos Freud og frem til nutiden. En sådan redegørelse vil forhåbentlig medvirke til en afklaring af begrebets indhold og til en synliggørelse af nogle af de principielle divergenser, som den aktuelle diskussion udgår fra. Da vi i forvejen arbejder på et projekt om psykoanalysens historie, bruger vi den samme inddeling i "skoler" og "retninger" som heri. Det drejer sig om fire hovedgrupper, hvori også narcissisme-begrebet er blevet forskelligt behandlet: (1) Freud og de ortodokse freudianere, (2) Melanie Kleins og Jacques Lacans fantasi- og symbolorienterede psykoanalyse, (3) den angelsaksiske ego-psykologi og (4) den marxistiske og hermeneutiske psykoanalyse. Der kan selvsagt kun blive tale om enkelteksempler og punktnedslag i repræsentative forfatterskaber. Ved stofudvælgelsen har vi også søgt at tage hensyn til tema-nummerets øvrige artikler, således at vi supplerer og forbinder dem, men undgår for mange og for store overlapninger.

1. Freuds udformning af narcissisme-teorien

I årene 1895-97 fik Freud en stadigt mere konkret mistanke om, at der måtte eksistere en infantil seksualitet. Uden en sådan lod psykoneuroserne sig ikke forstå. En opsats om *autoerotik* af Havelock Ellis fra 1898 gav Freud ideen til teorien om seksualudviklingen: barnets seksualitet er overvejende autoerotisk, mens den voksnes seksualitet overvejende er alloerotisk (eller objekterotisk). Herom skrev Freud til Fliess d. 3.-4.1.1899 og d. 9.12.1899 (Freud 1950a), og i det sidste brev udkastede han endvidere den hypotese, at paranoia opstår ved tilbagevenden til det autoerotiske standpunkt, mens hysteri og tvangsneurose er alloerotiske.

Det var længe et problem for Freud at forstå overgangen fra autoerotik til objektkærlighed. Allerede barnet foretog et ødipalt objektvalg af forældrene, og spørgsmålet var altså, hvordan barnet nåede hertil fra autoerotikken. Dette spørgsmål besvarede Freud i sin Schreber-analyse (1911c). Vejen går over *et narcissistisk stadium*, der består i, at individet tager sig selv eller sin egen krop som kærlighedsobjekt. De spredte "autoerotisk arbejdende seksualdrifter" sammenfattes i denne operation til en enhed. Freud siger det ikke direkte, men man må formode, at det er betydningen af barnets *synsbillede* af kroppen, der ligger bag valget af termen narcissisme. Barnet finder behag ved synet og oplevelsen af sin egen krop og sine egne genitalier. I overensstemmelse hermed antager Freud, at det første seksualobjekt er af samme køn som barnet, dvs. at det første egentlige objektvalg er homoseksuelt. Denne hypotese om et alment homoseksuelt objektvalg forud for det heteroseksuelle lader han dog siden falde igen.

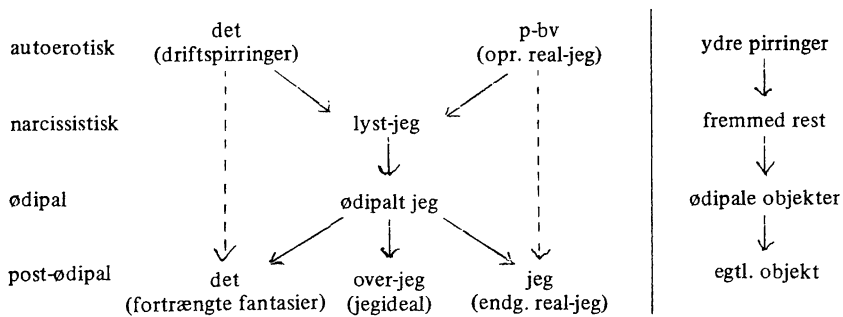
I årene efter 1911 udbygges teorien om narcissismen som et udviklingstrin mellem autoerotikken og objektkærligheden, først og fremmest i afhandlingen "Om indførelsen af begrebet narcissisme" fra 1914 (Freud 1914c). I årene omkring 1920 undergår narcissisme-teorien visse ændringer, der dog i det væsentlige skyldes, at den søges indpasset i såvel den sene topiske model som

den sene driftsteori. I den intrauterine tilstand før fødslen oplever barnet en fuldkommen narcissisme, hvor alle drifter er samlet i det'et, og det er erindringer om denne tilstand, der siden får individet til at regredere til nye narcissisme-lignende tilstande. Autoerotikken er nu ude af billedet som springbræt for narcissismen, der antages at være en totalt objektløs utilstand. Der er her tale om en spekulativ psykobiologisk teori, som påviseligt skaber flere problemer, end den løser. Det er den tidlige narcissisme-teori, der er mest nuanceret, og som passer bedst sammen med Freuds erfaringsmateriale, og det er derfor den, vi vil henholde os til i det følgende.

For at beskrive de udviklingsprocesser, som narcissismen er en del af, må vi indføre en sondring mellem et adaptivt og et psykoseksuelt register. *Det adaptive register* omfatter den gruppe af psykiske processer, der udgår fra de biologisk definerede behov, som Freud betegnede som selvopholdelsesdrifter eller jegdrifter. Impulserne herfra er tvingende og tillader ikke mange afvigelser. Behov for mad, drikke, søvn og hvile kan ikke forblive utilfredsstillende i længere tid eller erstattes af andre tilfredsstillelsesformer. I barnets udvikling er disse behov væsentlige drivkræfter, idet barnet gennem dem erkender sin basale afhængighed af omgivelserne. Det kan hverken afreagere behovspirringen eller flygte fra den, og en hallucineret tilfredsstillelse er kun mulig i yderst begrænset omfang. Behovene lærer barnet, at det ikke hjælper stort at fantasere.

Omvendt forholder det sig i *det psykoseksuelle register*, seksualdrifternes register. Seksualdrifterne er mindre tvingende end selvopholdelsesdrifterne, og de processer, der iværksættes ud fra seksualdrifternes tilskyndelse, er derfor langt mere varierede. Objekterne kan uden videre substituere hinanden, og en tilfredsstillelse i fantasien er også mulig. Freud opfatter ikke seksualdrifterne som behov, selv om han ikke afviser, at der findes rent somatiske kilder til dem. De vigtigste driftskilder er imidlertid berøringen med andre objekter og personer. Kroppen er i seksuel henseende som en ueksponeret flade, der først får liv ved indpodningen af parringskvantiteter udefra eller ved udførelsen af kroppens egne funktioner. De typiske infantile seksualdrifter er lokaliseret omkring mund-, tarm- og genitalzonen, hvor optagelsen af næring og udstødelsen af ekskrementer afsætter ekstrapirringer af seksuel natur. Freud siger generelt, at *seksualdrifterne opstår i tilknytning til selvopholdelsesdrifterne*. Skematisk udtrykt er autoerotikken seksualdrifternes første selvstændige fremtrædelsesform, når selvopholdelsesdrifternes objekt er borte. Barnet sutter på fingeren, når brystet ikke er til stede, og masturberer som erstatning for moderens berøringer.

Som nævnt er narcissismen et trin i den psykoseksuelle udvikling. Den følger efter den blotte autoerotik og går forud for objektkærligheden. Selve objektkærligheden kan tvedeles ud fra Freuds tankegang. Den har sin infantile blomstring i Ødipus-fasen og opnår ved Ødipus-kompleksets afvikling sin endelige gestaltning. Det giver i alt fire faser, der alle er nødvendige for at forstå narcissismen: (1) en autoerotisk, (2) en narcissistisk, (3) en ødipal og (4) en post-ødipal fase. Vi har i en model indtegnet de fasespecifikke psykiske dannelser og nogle af overgangene mellem dem. Det skal bemærkes, at søjlen til højre fremstiller objektets psykiske repræsentation og ikke objektet selv.

Freud indfører narcissismen for at markere, at de spredte autoerotiske impulser samles til en helhed. Til narcissismen svarer udviklingen af en første egentlig jeg-dannelse. Freud taler undertiden om et krops-jeg, hvorved man må forstå kroppens psykiske repræsentation, ikke mindst synsbilledet af kroppen. Den specifikke narcissistiske jeg-dannelse er det modificerede krops-jeg, som Freud kalder lyst-jeg'et (jvf. især Freud 1915c og 1925h). Lyst-jeg'et er forvrænget efter lystprincipets regler: ulystbetonede forestillinger er blevet udstødt af lyst-jeg'ets, mens lystbetonede forestillinger er blevet indoptaget – parallelt med at barnet spytter det ud, det ikke kan lide, og putter de ting i munden, det synes godt om. Forestillingen om moderbrystet er typisk blevet optaget i lyst-jeg'et, og omvendt er forestillinger om f.eks. tandpine og maveknæ blevet stødt ud som en ”fremmed rest”. Ifølge lystprincipet mangler barnet egne psykiske kræfter til overhovedet at tænke på de ulystbetonede forestillinger.

Den her beskrevne *primære narcissisme* ligger til grund for udpegelsen af narcissistiske træk ved senere organisationsformer eller ved de tilstandsformer, der fremkommer ved regression til narcissismen (den *sekundære narcissisme*). Af de karakteristika, Freud henfører til den primære narcissisme, vil vi fremhæve følgende:

(1) Seksuel optagethed af kroppen og kropsbilledet (barnets seksualpraksis er fortsat autoerotisk på det narcissistiske udviklingstrin).

(2) Etableringen af det rensede lyst-jeg ved introjektion og projektion. Ved disse operationer taber barnet realitetsorienteringen, samtidig med at det reelle objekt delvis overflødiggøres gennem fantasien. Freud taler om tankernes almagt, tro på magi og hengivelse til urealistiske storhedsforestillinger.

(3) Lyst-jeg'ets libidokoncentration er ikke blot et kærlighedspotential, men synes også at indebære en varig evne til idealisering af udvalgte forestillinger og dermed til overvurdering af dem. Ifølge Freuds opfattelse er der komplementaritet mellem selvkærligheden og objektkærligheden: hvad der gives til den ene, må tages fra den anden, dog således at et *gensidigt* kærlighedsforhold er en garanti for balance.

Seksualudviklingen er således indrettet, at barnet aldrig opgiver en tilfredsstillende udviklingsposition uden at finde en form for kompensation i den efterfølgende. Narcissismens fuldkommenhed afløses af Ødipus-kompleksets

fuldkommenhed. Det ødipale jeg er ligesom lyst-jeg'et domineret af urealistiske storhedsforestillinger taget fra plejepersonerne (og nu snarere fra faderen end fra moderen, siger Freud). Ved identificering med faderen søger det ødipale jeg altid at placere sig i rollen som *aktiv*, mens objektet tildeles rollen som *passiv* (i det ekstreme tilfælde på den måde, at moderen udsættes for libidinøs aktivitet og faderen for aggressiv aktivitet). Inden for denne rollefordeling kan der foregå forskellige dramatiske optrin: barnet giver moderen ordrer, opstiller regler der afstedkommer straf når de brydes, eksperimenterer med at udtænke mulige objektrelationer til hende på det sanselige område, mens faderen samt eventuelle søskende og andre rivaler i dette spil ønskes døde og borte (jvf. Freud 1909b).

Ødipus-komplekset er en uholdbar dannelse. Lige så tilfredsstillende den er i barnets fantasi, lige så utålelig er dens asociale adfærdsformer for andre. Vi skal ikke fordybe os i Freuds beskrivelse af, hvordan Ødipus-komplekset fortrænges som følge af kastrationsangsten og penismisundelsen. Vi vil blot understrege, at også det post-ødipale udviklingstrin har bevaret sin del af narcissismen, nu isoleret i jegidealet, der retningsbestemmer en række af over-jeg'ets aktioner. Jegidealet er udmærket foreneligt med omverdenens eksistens. Det er ikke mere bundet til kropsbilledet, men det har bevaret de forestillinger om storhed og fuldkommenhed, som de øvrige psykiske instanser mangler. Jegidealet kan eksistere, fordi det er løsrivet fra de instanser, der repræsenterer det virkelige subjekt og det virkelige objekt. Dets værdinormer er abstrakte og utopiske, men når det lejlighedsvis smelter sammen med enten jeg'et eller objektet, kan det skabe store forstyrrelser f.eks. i form af mani og fanatisme.

Udviklingen foregår naturligvis ikke altid på samme måde. Der er en række parallelle udviklingsmuligheder. Objektvalget, der afløser narcissismen, kan således følge to hovedspor: der er *det narcissistiske objektvalg* og *objektvalget efter tilknytningstypen*. Det sidste er det normale, det der med størst sikkerhed forebygger senere regressioner til narcissismen. Vi har allerede præsenteret tilknytningsbegrebet i forbindelse med autoerotikken: seksualdrifterne opstår i tilknytning til selvopholdelsesdrifterne. I de fleste tilfælde fortsætter tilknytningen også på den anden side af narcissismen. Selvopholdelsesdrifterne har taget moderen som objekt, fordi hun sørger for føden (eller – hvad der er mindre evident – faderen, fordi han beskytter familien), og seksualdrifterne følger nu efter og vælger det samme objekt, så moderen (eller faderen) bliver objekt for begge drifter. Herved føres *den narcissistiske libido* bort fra lyst-jeg'et og bindes til en objektforestilling. I den nye tilstandsform betegner Freud denne libido som *objektlibido*.

Men objektet kan altså også vælges efter den narcissistiske type, og så er det lyst-jeg'et selv, der er model for objektet. Freud nævner fire muligheder for narcissistiske objektvalg, som vi vil diskutere, da deres indhold er mindre klart, end den skematiske opstilling giver indtryk af (Freud 1914c, s. 102):

(a) Man elsker for det første "hvad man selv er (sig selv)". Man elsker billedet af sig selv, hvad enten man dyrker det hos sig selv eller hos en anden. Det første tilfælde drejer sig tilsyneladende om den karakterstruktur, man i vore dage hævder at finde hos skønhedsdronninger og bodybuildere. Her behøves dog et publikum til at tage del i beundringen, hvilket vidner om, at narcissis-

men ikke er fuldstændig. Som i ekshibitionistens tilfælde har tilskuerne som funktion at mindske tvivlen om subjektets egenverdi. Tilskuerne er blevet levende spejle. Det andet tilfælde drejer sig om en form for homoseksualitet, hvor individet som kærlighedsobjekt vælger en nøjagtig kopi af sig selv. Freud anfører, at han vil behandle spørgsmålet andetsteds, men det er vanskeligt i hans forfatterskab at finde eksempler på, at homoseksualitet skulle have en sådan oprindelse. De fleste homoseksuelle relationer er aktiv/passiv-relationer, hvilket indebærer en principiel *ulighed* mellem de to parter. Homoseksualitet mellem ligestillede kan forekomme inden for en massedannelse, hvis medlemmer står sammen om at bekæmpe en fælles fjende eller dyrke et fælles ideal (Freud 1921c), men dette objektvalg tager ikke udgangspunkt i narcissismen.

(b) For det andet elsker man "hvad man selv var", dvs. hvad man selv var, men ikke er mere. Freuds tilhørende eksempel drejer sig om kvinder, der før puberteten følte sig som drenge, og som "beholder evnen til at længes efter et mandligt ideal, der egentlig er en fortsættelse af den drengeagtige natur, som de selv engang besad". Bag en tilsyneladende normal heteroseksualitet skjuler der sig altså ifølge denne analyse et narcissistisk objektvalg. I andre tekster beskriver Freud en mere indviklet proces, der giver det samme resultat, nemlig hos drengen, der elsker sin moder så højt, at han identificerer sig med hende, efter at han er blevet voksen. Ved denne identificering overtager han også hendes objektvalg, objektvalget af den lille dreng, han selv engang var, og følgelig får han en homoseksuel tilbøjelighed for drenge. Det er i dette tilfælde helt klart, at det narcissistiske objektvalg ikke foretages spontant, men er for midlet af et andet objekt.

(c) For det tredje elsker man "hvad man selv gerne ville være". Eller med Freuds uddybelse: "Man elsker det, der besidder det fortrin, som jeg'et mangler i at nå idealet" (s. 111). Som omtalt er idealdannelsen en væsentlig forudsætning for, at barnet overhovedet forlader narcissismen: "Hvad mennesket projicerer frem for sig som sit ideal, er erstatningen for dets barndoms tabte narcissisme, hvor det var sit eget ideal." (s. 105). Idealet vendes for det meste indad og bruges til at måle jeg'et med. Hvis jeg'et lever op til idealets krav, får det på denne måde en narcissistisk tilfredsstillelse, mens det hjem søges af skyldfølelse og melankoli, når det ikke lykkes. Men idealet kan altså også vendes udad og forbindes med reale objekter, som følgelig idealiseres. Man elsker og beundrer den, man ikke selv kan blive, og som man oprindeligt misundte (på den måde afleder Freud undertiden kvinders heteroseksuelle kærlighed af deres penemisundelse). Når objektvalget er narcissistisk, ser man enten underkastelse og ydmyghed hos den forelskede eller også en snarlig skuffelse over, at den reelle objektperson ikke kan leve op til idealet. Efter en sådan skuffelse genetableres narcissismen, men ofte i en depressiv udgave (jvf. senere).

(d) For det fjerde elsker man "den person, som var en del af ens eget selv". Her tænker Freud på forældres kærlighed til deres barn. Forældrekærligheden er i virkeligheden narcissistisk: "Der eksisterer således en tvang i retning af at tilskrive barnet alle fuldkommenheder, som en nøgtern betragtning ikke giver nogen anledning til, og i retning af at skjule og glemme alle barnets mangler. (. . .) Barnet skal opfylde forældrenes ikke realiserede ønskedrømme: det skal blive en stor mand og en helt i faderens sted, og det skal få en prins til gemal som

en sen erstatning for den skade, moderen har lidt. Det narcissistiske systems mest prekære punkt, nemlig jeg'ets udødelighed, der så stærkt anfægtes af realiteten, er blevet sikret gennem tilflugten til barnet." (s. 103). Også dette narcissistiske objektvalg betragter Freud især som kvindeligt: barnet er en symbolsk erstatning for den manglende penis.

Freuds sondring mellem et narcissistisk objektvalg og et objektvalg efter tilknytningstypen er bestemt ikke uden problemer. Den nøjagtige skillelinje mellem de to typer er vanskelig at trække. Når allerede den primære narcissisme er objektformidlet (jvf. moderbrystets betydning for etableringen af lyst-jeg'et), og når jegidealet indgives barnet udefra, er også det narcissistiske objektvalg på sin vis en *genfindelse* af et tidligere objekt. Og set fra den modsatte side er objektvalget efter tilknytningstypen præget af narcissismen: "Den fuldstændige objektkærlighed efter tilknytningstypen . . . udviser den påfaldende seksualovervurdering, der formentlig stammer fra barnets oprindelige narcissisme, og som derfor svarer til en overføring af denne på seksualobjektet." (s. 101).

Det viser sig altså vanskeligt at fastholde en definition af narcissismen ud fra kategorierne subjekt og objekt. Et sikrere kriterium på narcissisme er den stærke polarisering mellem lyst- og ulystaffekter: mellem indoptagelse og udstødelse, introjektion og projektion, idealisering og fornægtelse. Denne polarisering er en følge af stærke forsvarsmekanismer, "stærke" i samme betydning som man taler om "stærk medicin", idet en overdreven brug er lemlæstende. Formidlingen mellem lyst og ulyst er ikke lykkedes. Freud taler både om "narcissistiske sår" og "narcissistiske ar", og hermed hentyder han til de ulystbetonede erindringer eller forestillingskomplekser, der altid truer den narcissistiske selvtilstrækkelighed. En fastholdelse af eller regression til narcissistiske fuldkommenhedsforestillinger er altid udtryk for en reaktion mod overvældende angst. Det narcissistiske jeg kan være mere eller mindre trængt: i værste fald isolerer det sig selv eller går direkte i opløsning; i bedste fald er dets handlinger forsøg på at finde kompensation for de narcissistiske beskadeligelser. Det er en sådan graduering, der ligger bag Freuds udpegning af forskellige narcissistiske personlighedstyper.

(1) *Den patologiske narcissisme* ser Freud i psykoserne, som han i en periode kaldte narcissistiske neuroser. Deres fremkomst er et resultat af de typiske narcissistiske mekanismer over for en truende angst: regression, libidotilbage-trækning, introjektion, projektion, idealisering og fornægtelse. Terapeutisk set karakteriserer Freud psykotikerne som utilgængelige og utilnærmelige. Han mente desuden, at stabile overføringer var principielt umulige p.g.a. libidoens tilbage-trækning til jeg'et. Ikke desto mindre indgik objektpositionen i alle hans psykosebeskrivelser. Ved paranoiaen er objektet forvandlet til en ond forfølger (det udstødte onde er blevet aktivt); ved skizofrenien er virkelighedsbilledet opspaltet i affektbestemte kategorier, og Freud ser de skizofrenes kaotiske sprog som et forgæves forsøg på at genfinde objektkontakten; endelig er melankolien udtryk for en introjektion af objektet, som følgelig er ophørt med at eksistere i yderverdenen (melankolikerens selvanklager er anklager mod det introjicerede objekt).

(2) *Den genitale narcissisme* er en narcissisme med særlig vægt på kønsforskellen. Den opstår som reaktion på kastrationen som en fantaseret narcissistisk krænkelse. Vi har rejst tvivl om, hvorvidt homoseksualitet kunne kaldes narcissistisk, og hvis vi fastholder vores definition af narcissismen ud fra lyst/ulyst-polariseringen, kan der i hvert fald kun blive tale om den homoseksualitet, der er opstået som reaktion på kastrationsangsten eller penismisundelsen. En anden side af den genitale narcissisme er den af Freud postulerede narcissisme hos kvinder. Man kan finde en række udsagn herom i narcissisme-afhandlingen fra 1914, men de erstattes i 1920'erne og -30'erne af mere præcise analyser af kvindens seksualudvikling. Essensen er, at kvindens psykologi i mangt og meget bestemmes af hendes reaktion på den oplevede penismangel, men hvad enten hun søger kompensation i barnet, underkaster sig manden, undertrykker sin sanselige seksualitet eller fortrænger eller fornægter penismanglen, fører det ikke frem til den selvtilstrækkelighed og selvoptagethed, der var hovedpointen i afhandlingen fra 1914. Freud har nu lært at skelne mellem narcissisme og objektvalg med passive seksualmål. Tilbage som narcissistiske træk hos kvinden bliver kun, at den kompensatoriske aktivitet ofte udspiller sig inden for rammerne af et imaginært kropsbillede og ikke inden for den ødipale aktiv/passiv-polaritet.

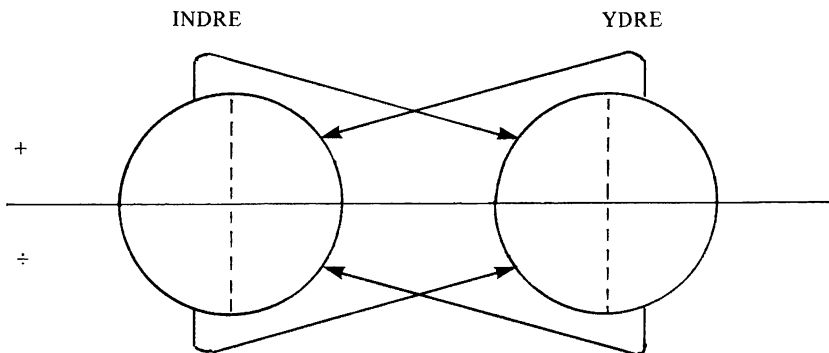
(3) Tilbage står en restgruppe, som vi kan kalde *de sociale relationers narcissisme*, og som Freud især behandler i sin afhandling om massepsykologi (1921c). Beslægtet med den genitale narcissisme er "de små forskelles narcissisme". Mellem personer og grupper, der er næsten ens, udløses en overdreven aggression omkring "den lille forskel". Det gælder i forholdet mellem naboer, mellem nabobyer, mellem englændere og skotter (og mellem danskere og svenskere, kunne man tilføje). Narcissisme-begrebet anvendes dog især til at karakterisere føreren i en masse (jvf. også Freud 1931a). Prototypen herpå er urhordens faderskikkelse. Denne fader og fører har den absolutte sociale og seksuelle magt. Han råder over alle kvinderne og dræber eller kastrerer de af sønnerne i horden, der nærmer sig kvinderne eller anfægter hans magt. Hans magt har ingen grænser, og hans seksualitet forbliver uudviklet (om end genital), da den ikke underkastes afsavn og frustration. Urfaderen er i sin egen bevidsthed hele verdens centrum. Intet kan måle sig med ham. Moderne førerskikkelser adskiller sig naturligvis på mange punkter fra urfaderen, men de har ifølge Freud den samme narcissisme. Hvis de ikke udøver en ubegrænset social magt, kan de have magt ved at fascinere andre med deres grænseløse selvoptagethed. De er på en eller anden måde forblevet umærkede af frustrationer, og derfor tiltrækker de let de frustrerede massemenneskers beundring, således at disse på denne indirekte måde får del i narcissismen. Førerne kan være statsmænd eller hærførere, men også profeter for en religiøs myte, en videnskabelig sandhed o.l. Der er hos dem ingen konflikt mellem jeg'et og over-jeg'et, ingen differentiering, kan man sige, men i høj grad en evne til aktivt at skabe sociale bindinger. Som i kvindepsykologiens tilfælde kan der også her rejses tvivl om berettigelsen af at anvende narcissisme-begrebet. Førerskikkelsens jeg-struktur ligner måske snarere det ødipale jeg, for så vidt som den rummer libidinøse og aggressive objektbindinger, der udspiller sig inden for rammerne af den ødipale aktiv/passiv-polaritet.

2. Videreførelser hos Melanie Klein og Jacques Lacan

Alle, der efter Freud har fået noget ud af at videreføre narcissisme-begrebet, har måttet bygge på Freuds tidlige definition af narcissisme. mens Freuds biologiske teori om en narcissistisk urtilstand i moderskødet højest er blevet accepteret som en slags symbolsk klangbund for den egentlige narcissisme. I 1920ernes og -30ernes psykoanalytiske diskussion var dette valg imidlertid ikke evident. De psykoanalytikere, der især beskæftigede sig med neuroser, behøvede kun narcissismen som et forstadium til Ødipus-komplekset, og for dem var Freuds biologiske hypotese om narcissismen plausibel nok. Nytænkningen måtte logisk nok komme fra de analytikere, der interesserede sig for de tidligste udviklingsstadier, og det var især børneanalytikerne og psykosetereapeuterne. For begge disse grupper var det nødvendigt at komme til en teoretisk forståelse af psykiske strukturer, der ikke er præget af et velafgrænset og velintegreret jeg og over-jeg. Vi har som eksempler valgt Melanie Klein og Jacques Lacan, fordi de senere hver for sig kom til at danne skole, men vi kunne naturligvis have valgt flere andre (Federn, Balint, Glover, Brunswick).

Melanie Klein var i 1920erne præget af sin læremester, Karl Abraham, men viste sig snart at være anderledes urtodoks. Abrahams rekapitulering af Freuds udviklingsstadier (oral, anal, fallisk, genital) i en udvidet form gav mulighed for en præcisering af især det orale stadium og det tidlige anale stadium. Det var også disse tidlige stadier, Klein fokuserede på, og som hun forstørrede op og bredte ud. Hendes udgangspunkt var barnets objektrelation til moderbrystet, og inden for denne forestillede hun sig, at barnet gennemspillede alle de former for angst og forsvar, man kender fra psykoserne.

Freud *havde* for så vidt beskrevet objektets placering i psykoserne (jvf. forrige afsnit), men han mente generelt, at objektet stammede fra senere stadiers overlejring af den primære narcissisme. I selve den primære narcissisme eksisterede objektet ikke som psykisk kategori. Det reale ydre objekt var enten repræsenteret i lyst-jeg'et eller i den fremmede rest. Kleins insisteren på en egentlig objektrelation hos spædbarnet gjorde hendes beskrivelser af narcissismen umådeligt komplekse. Inden vi går nærmere ind på det, vil vi skitsere selve grundlaget for hendes nytænkning i en model:

Kleins tankegang er baseret på, at der i barnets psyke findes en oprindelig mulighed for sondring mellem indre og ydre. Freuds "oprindelige real-jeg" (Freud 1915c, s. 137) havde denne evne, så man kan ikke sige, at Klein har grebet tanken ud af luften. Man skal næppe forestille sig, at der er tale om en realitetsorientering i traditionel forstand. Det er nærmere en samtidig tilstedeværelse af to indbyrdes kontrasterende lokaliteter, der gradvis udvikler sig til det, man i den udbyggede psykiske organisation forstår ved indre og ydre. Hvor Freuds "indre" og "ydre" for det oprindelige real-jeg kun betyder "indre pirringer" og "ydre pirringer", er "indre" og "ydre" hos Klein fra begyndelsen knyttet til forestillingsstrukturer: den psykoseksuelle udvikling begynder simpelt hen med barnets registrering af det tilfredsstillende moderbryst.

Ud fra modellen ovenfor kan vi sige, at Freuds subjekt/objekt-polaritet hos Klein er videreført som en indre/ydre-polaritet, mens Freuds lyst/ulyst-polaritet er videreført i polariteten god/ond (god angivet med +, ond med ÷). God/ond betegner den gennemgående vandrette spaltning i modellen. De lodrette spaltninger i både den indre og den ydre lokalitet angiver Kleins sondring mellem, om et objekt (en objektforestilling) oprindeligt hører til i den pågældende lokalitet eller er blevet flyttet dertil. I den indre lokalitet er feltet til venstre de oprindelige kropsforestillinger, mens feltet til højre er de introjicerede objektforestillinger. I den ydre lokalitet er feltet til højre de oprindelige objektforestillinger, mens feltet til venstre er de projicerede kropsforestillinger. Hvor Freud stillede sig tilfreds med at beskrive to transformationer, projektionen af det onde objekt og introjektionen af det gode objekt, kan Klein-modellen formalistisk anskuet beskrive helt op til 56 forskellige transformationer eller objektbevægelser. Af disse er de fire grundlæggende indtegnet, nemlig (1) projektion af det gode objekt, (2) introjektion af det gode objekt, (3) introjektion af det onde objekt og (4) projektion af det onde objekt.

At et objekt introjiceres er hos Klein ikke uden videre udtryk for en identificering. Det introjicerede objekt kan i en tid forblive et indre fremmedlegeme, før det eventuelt assimileres i jeg'et (passerer den stiplede linje fra højre mod venstre), og de introjicerede objekter, der *ikke* assimileres, danner kernen i over-jeg'et. Ifølge denne tankegang er over-jeg'et ikke resultatet af Odisus-komplekssets fortrængning som hos Freud, men en af de tidligste psykiske dannelser overhovedet. Freud kunne ikke forestille sig en introjektion af det onde objekt – det stred mod lystprincippet. Klein derimod gik ud fra, at barnet under ingen omstændigheder kunne vægre sig mod fantasien om at have introjiceret det onde objekt sammen med det gode, og en samtidig tilstedeværelse af en indre ond forfølger og en indre god hjælper kan i hvert fald siges at foregribe et senere integreret over-jegs funktioner.

For projektionens vedkommende gennemfører Klein et lignende ræsonnement. De understøtte eller projicerede objekter kan under visse omstændigheder beholde deres jeg-karakter, og der tales da om en *projektiv identificering*, som altså er forskellig fra den egentlige projektion, hvor jeg'et ikke mere genkender det projicerede objekt som sit eget. Ved den projektive identificering overlader jeg'et til den anden at realisere en del af sine ønsker. De projicerede objekter skal som besættelsestropper kontrollere og dirigere den anden, men samtidig bliver jeg'et mere afhængigt af den anden. Dets egne funktioner for-

bliver uudviklede, fordi det kun udfører dem gennem den anden. Reelt er jeg'et blevet fremmedgjort, og i fantasien har det bogstaveligt talt mistet noget af sig selv. Nogle infantile fantasier går således ud på, at barnet er blevet spærret inde i moderens krop efter sine mislykkede forsøg på at kontrollere hende. De projicerede objekter behøver dog ikke at være tabt for evigt, men kan under visse omstændigheder reintrojiceres (ligesom introjicerede objekter kan reprojiceres).

Melanie Klein er kendt for sin tredeling af barnets udvikling (jvf. især Klein 1952b). Der er ikke tale om egentlige udviklingsfaser, men om perioder, hvor bestemte psykiske mekanismer er fremherskende, uden at andre psykiske mekanismer dog af den grund er udelukkede. Hendes begreb "position" betegner således et sæt af logisk samhørende mekanismer, der til gengæld aldrig findes i ren form. Vi har (1) den paranoide-skizoide position (0-3 måneder), (2) den depressive position (3-6 måneder) og (3) den infantile neurose (de efterfølgende år). Den infantile neurose er ingen position, men er kendetegnet gennem den videre bearbejdning af de træk, der stammer fra de to egentlige positioner.

Klein beskriver ud fra de enkelte objektrelationer altid to indbyrdes sammenhængende momenter, nemlig angst og forsvar, hvor angstens art og omfang er bestemte for forsvars art og omfang. Bag disse momenter ligger den mere fundamentale psykiske balance mellem lyst og ulyst. Lysten opleves af barnet ved kontakten med forældrene (og specielt moderens bryst), og ulysten tager form af de forskellige angstfølelser, der til enhver tid truer tilfredsstillelseslysten. Den paranoide angst er angsten for en ydre eller indre forfølger (det onde bryst), og det skizoide forsvar har som funktion at mindske denne angst gennem iværksættelsen af spaltninger. Kropsbilledet spaltes eller forbliver uintegreret, således at det bliver usårligt for forfølgerens angreb. De enkelte objekter spaltes i gode og onde dele, som isoleres fra hinanden (det er modellens vandrette spaltning). De gode og onde objekter placeres i hver sin halvdel af barnets psykiske verden, men jo flere tilfredsstillelser, det oplever, jo mere tillid får det til de gode objekters chance for at klare sig, og det indleder en integrationsfase. På den ene side samles kroppsdelene til et helhedsbillede af kroppen (både moderens og barnets krop), på den anden side overvindes spaltningen mellem god og ond: barnet erkender, at det er det *samme* bryst og den *samme* moder, der er årsag til lyst og ulyst. Den depressive angst er barnets angst for at miste objektet, eventuelt fordi det oplever, at det selv har voldt objektet skade, og denne angst kan være lige så uudholdelig som den paranoide angst, hvorfor den i nogle tilfælde fremkalder en regression til det skizoide forsvar. I andre tilfælde anvendes det maniske forsvar, hvor skaden enten fornægtes eller afledes gennem magisk tænkning (tankernes almagt). I bedste fald griber barnet til den forsvarsmekanisme, der kaldes reparation: ved at give det skadede objekt sin kærlighed gør det objektet godt og helt igen. Vi er herefter fremme ved den specifikt neurotiske angst, skyldfølelsen, som ikke mere har relation til narcissismen.

Det er relativt sjældent, man støder på termen narcissisme i Kleins skrifter. Det skyldes formentlig, at hun finder den mindre hensigtsmæssig, når den trods alt ikke som indhold har det forhold, at barnet vender sig bort fra omverdenen og objektet. Ikke desto mindre mener hun, at også Freuds narcissis-

me-begreb inkluderer en objektrelation (1952a, s. 51), så bortvælgelsen af termen er ikke udtryk for en kritik af Freud. Klein-eleven Paula Heimann (1952) har sammenlignet Freuds og Kleins teorier for at finde ud af, hvad der hos Klein svarer til Freuds autoerotik og narcissisme, og man kan kun forstå resultatet af sammenligningen således, at narcissismen indgår i både den paranoide-skizoide og den depressive position. Klein siger selv, at Ødipus-komplekset påbegyndes i og med den depressive position, og heraf må man slutte, at narcissismen og Ødipus-komplekset ikke behøver at udelukke hinanden. Til en stærk narcissisme kan svare et svagt Ødipus-kompleks og omvendt. Det bedste sammenligningsgrundlag mellem Freud og Klein opnår man nok ved at fokusere på lyst/ulyst-polariseringen. Ligesom Freuds narcissistiske lyst-jeg etableres i kraft af denne polarisering, er Kleins to positioner kendetegnet ved spaltningen i gode og onde objekter og overvindelsen af denne spaltning. Hvad man vinder gennem Kleins beskrivelse af narcissismen, er den detaljerede redegørelse for de gode og de onde objekters bevægelser på tværs af skillelinjen mellem indre og ydre (mellem subjekt og objekt).

Jacques Lacans første arbejder (1931-33) drejede sig om paranoia, og dette emne førte ham naturligt ind på barnets tidligste udvikling. I 1936 fremlagde han de første udkast til en reformulering af Freuds narcissisme-teori, den såkaldte spejlstadie-teori, og den definitive formulering heraf publicerede han i en række artikler fra årene omkring 1950. Som Klein fremhævede han objektrelationens betydning for narcissismen, men han gik endnu videre end hende i sin understregning af subjektets fremmedbestemmelse: barnet i den narcissistiske fase er ikke totalt hvilende i sig selv, men totalt fremmedgjort.

Lacan er formentlig den første, der tager spejlingsfænomenet bogstaveligt ved narcissismen. Den visuelle perception spiller en hovedrolle. Gennem eksempler fra dyreverdenen viser han, at synet af en artsfælle kan fremkalde en retningsændring i den fysiologiske udvikling, og at synet af et spejlbillede undertiden kan give den samme effekt. For barnets vedkommende spiller genkendelsen af artsfællen en stor rolle. Allerede fra den tiende dag reagerer det på menneskelige ansigtstræk, og fra det er et halvt år gammelt og frem til halvan-detårsalderen er genkendelsen samtidig en identificering med den anden. Det er denne fase, Lacan kalder spejlstadiet. Effekten er tydeligst, når to jævnaldrende børn stilles over for hinanden. Begge tror, at de er den anden. Den, som har slået, tror selv, han er blevet ramt, og han græder, når han ser den anden falde (jvf. Charlotte Bühlers "transitivisme").

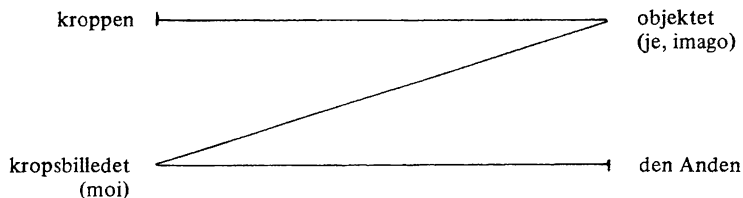
Over for spejlet udviser et barn i spejlstadiet en jublende genkendelse, og det begrundes Lacan med, at kropsbilledet har en strukturerende indvirkning på barnets sensomotoriske funktioner. Glæden over kropsbilledet skyldes, at det giver samling på de indtil da kaotiske kropsfornemmelser og ukoordinerede motoriske reaktioner. Til hver fornemmelse og reaktion viser sig at svare et punkt i kropsbilledet. Det perciperede kropsbillede, der således indprentes i barnet, er begyndelsen til dets jeg (moi). Billedet, der enten kan være et spejlbillede eller synet af et andet barn eller en voksen, indoptages ved identificering (jvf. betegnelsen den imaginære identificering, som Lacan anvender herom). Identificeringen er et udviklingsmæssigt fremskridt, men samtidig udtryk for en fundamental spatial desorientering. Barnet står så at sige uden for

rummet og kikker ind. Det ser ikke sig selv, men kun kropsbilledet. Det registrerer ikke fordoblingen og kan ikke skelne sig selv fra den anden. Det *ser*, men oplever ikke *at* det ser og heller ikke, at den anden ser. Det perciperede kropsbillede (moi) er bevidst, mens perceptionens subjekt (je) er ubevidst, fraspaltet og miskendt.

Lacan vil med sin teori om spejlstadiet bl.a. vise, at kroppen og jeg'et ikke udgør nogen autonom helhed. Jeg'et konstitueres ikke direkte ud fra kroppen, men via et ydre krops(spejl)billede. Går man i et spejlkabinet, er man ikke i tvivl om, at de billeder, spejlene kaster fra sig, er fordrejede og forvredne. Lacan vil hævde, at der i enhver spejling er indbygget en forvridning, om ikke andet så i form af spejlvendingen. Det, der ikke ses i spejlbilledet, fraspaltes kroppen og lukkes så at sige inde i spejlet som ubevidst. Det er i første omgang det perciperende subjekt (je) og dets aktivt strukturerende evne til at gestalte kropsbilledet, men det er endvidere kropsbilledets struktur, dets karakter af imago eller form. Sondringen mellem det strukturerende og det strukturerede, mellem det formende og det formede er velkendt inden for filosofien (fra Spinoza og Kant til Merleau-Ponty), og det er denne sondring, Lacan søger at applicere på spejlrelationen, hvori jeg'et formes ud fra en ubevidst form. Barnets mange ulystoplevelser omkring indlæringen af kropsfunktionerne og dets deraf følgende aggressivitet får spændingerne i den imaginære relation mellem det spejlvendte kropsbillede og det retvendte imago til at bryde åbent frem. Med udgangspunkt i erindringer om den manglende motoriske beherskelse af kroppens organer fragmenteres kropsimagoet ligesom i Kleins paranoide-skizoide position. Gennem et ræsonnement, vi ikke tør stå inde for i alle detaljer, forbinder Lacan barnets objektmangel (f.eks. manglen af moderbrystet) med det manglende eller fraspaltede element i kropsbilledet, og det igangsætter en række symbolske substitutioner på kropsplanet, som allerede Freud beskrev (symbolsk ligestilling af bryst, fæces, penis og barn). Elementernes evne til at substituere hinanden paradigmatisk forlener dem med en sproglig karakter. De bliver med et udtryk hentet fra den strukturelle lingvistik til signifiant'er, men de forbliver indelukket i det ubevidstes dimension.

Barnet forlader spejlstadiet i halvandetårsalderen, i og med at det erhverver evnen til at begribe den intersubjektive relation: det forstår nu, at det ikke *er* den anden, men at den anden er et subjekt som det selv, et subjekt med den samme evne til at iagttage andre. Barnet begynder hermed at føle sig iagttaget. Hvad der var skjult for det i spejlstadiet, bliver evident, nemlig jeg'ets fundamentalt passive karakter. Det passive jeks aktive modstykke er nu ikke mere perceptionens subjekt (je), men den Anden, som jeg'et bestandig føler sig overvåget af. Den Anden er fremdeles det, der er indkapslet i spejlet, og hos Lacan på én gang det ubevidste og signifiant-elementernes paradigmatiske og sproglige struktur. Specielt ved psykoserne er der dog en bestandig udveksling mellem det symbolske ubevidste og det forudgående/imaginære ubevidste.

De omtalte instanser og relationer kan placeres i Lacans forenkledte skema L. Spejlet, der så afgørende reflekterer kropsbilledet, er ikke indtegnet, men må tænkes som en linje, der går gennem både 'objektet' og 'den Anden':

Spejlstadiet forsvinder gradvist ud af Lacans teori. Det sker i takt med, at han mister interessen for udviklingspsykologi i det hele taget. Narcissismen og subjektets narcissistiske struktur forbliver dog inden for hans interessefelt i og med hans fortsatte teoretiseringen over den imaginære orden og dens logiske relationer til den symbolske orden og den reelle orden. Herom handler Laurits Lauritsens artikel, som er gengivet senere i dette nummer af *Psyke & Logos*.

3. Selv og narcissisme i ego-psykologien

Klein og Lacan var outsiders inden for psykoanalysen. Fra omkring 1930 gik hovedstrømmen i retning af at tilpasse psykoanalysen til den almene psykologi. Mens hovedvægten i Freuds teoretiske arbejde havde ligget på det ubevidste, seksualiteten og Ødipus-komplekset, havde den nye generation af ego-psykologer som højeste ambition at beskrive jeg'ets mere eller mindre autonome funktioner. Magten inden for IPA (den internationale psykoanalytikersammenslutning) kom efter anden verdenskrig til at ligge i USA, hvor navne som Heinz Hartmann, David Rapaport, Erik H. Erikson og Merton M. Gill blev to-angivende. I England sluttede Anna Freud og hendes gruppe op omkring ego-psykologien, og New York-London-aksen var helt frem til omkring 1970 stærk nok til at dominere den internationale psykoanalytiske diskussion.

Narcissisme-begrebet fik også inden for ego-psykologien sin største blomstring i sammenhæng med interessen for psykoser og børneanalyse, hvor den tidligste udvikling blev sat i fokus. Man kan umiddelbart kende ego-psykologernes narcissisme-opfattelse på den udstrakte brug af begrebet *selv*, der ellers ikke har spillet nogen fremtrædende rolle inden for psykoanalysen. Indførelsen af selv-begrebet har for os at se flere forskellige grunde, hvoraf vi vil nævne tre:

(1) I den kontinentale filosofiske og psykologiske litteratur er subjekt/objekt et såre almindeligt begrebspar. Det kan både bruges i en samfundsmæssig og i en psykologisk betydning. Samfundsmæssig skal her forstås meget bredt, nemlig om alle relationer mellem et reelt menneskeligt subjekt og et reelt objekt, hvad enten det drejer sig om at erkende, begære eller bearbejde objektet. Den psykologiske betydning angår polaritetens psykiske repræsentation: det intra-psykiske subjekt er individets (dvs. det reale subjekts) forestilling om sig selv, mens det intra-psykiske objekt er individets forestilling om det ydre objekt. Vi vil ikke her diskutere de erkendelsesteoretiske problemer ved en sådan sondring, men kun fastslå, at Freud taler om subjekt og objekt i den sid-

ste betydning. Individets forestilling om sig selv er i den narcissistiske fase identisk med lyst-jeg'et, mens den i den post-ødipale fase er spaltet op i det, over-jeg og jeg. 'Subjekt' er her Freuds samlebetegnelse for de tre instanser, mens 'objekt' fremdeles har objektforestillingen som indhold. I angelsaksisk psykologisk litteratur er 'subjekt' ikke nogen almindelig term, og i stedet for en subjekt/objekt-polaritet taler man gerne om en selv/objekt-polaritet. Mange psykoanalytiske forfattere bruger således 'selv' i samme betydning som 'subjekt'. Man kan endog finde de samme problemer med at holde den samfundsmæssige betydning ude fra den psykologiske. Det samfundsmæssige selv er individet med krop og sjæl, mens det psykologiske selv er individets forestilling herom. For klarhedens skyld kaldes denne forestilling undertiden 'self-representation' (modsat 'object-representation').

(2) De ovenstående definitioner af 'subjekt', 'selv' og 'objekt' er kun alment rammer omkring begreberne, som de fleste vil kunne være enige om. Hertil kommer de præciseringer og underdelinger, der veksler fra teori til teori. Man må således sige, at Freuds underdeling af det intra-psykiske subjekt i det, jeg og over-jeg er helt specifik for den psykoanalytiske teori. Både inden for kontinental og angelsaksisk psykoanalyse kan man desuden finde spor af en hegeliansk begrebsdannelse, nemlig ved beskrivelsen af *intersubjektive* relationer. Lacan videreudviklede f.eks. subjekt-begrebet parallelt med europæisk fænomenologi, mens ego-psykologerne videreudviklede selv-begrebet ud fra amerikansk sociologi og socialpsykologi (G. H. Mead, T. Parsons). I begge tilfælde er der opstået problemer med at definere de nye begrebers relation til Freuds begrebstriade.

(3) Den specifikt ego-psykologiske selv-teori indføres af Hartmann i samarbejde med Kris og Loewenstein i forbindelse med narcissismen. Det sker i en kollektiv artikel fra 1946, som siden uddybes i en artikel af Hartmann fra 1950. Man forkaster Freuds formulering om, at libidobesætning af jeg'et og tilbagetrækning af besætning fra objektforestillingen skulle være narcissistiske træk. Hvad der besættes ved narcissismen, er ikke jeg'et, men selv'et. Herved har man taget højde for, at den narcissistiske besætning også kan omfatte det'et og over-jeg'et. Dette er dog ikke den eneste pointe. Selv'et og objektet befinder sig i virkeligheden på et andet abstraktionsniveau end det'et, jeg'et og over-jeg'et, hvorfor de to begrebssæt er inkommensurable. Selv- og objektforestillingerne repræsenterer det virkelige individ og det virkelige kærlighedsobjekt med de forvridninger og opdelinger, det måtte indebære, mens det'et, jeg'et og over-jeg'et er psykiske strukturer, der er defineret gennem de funktioner, de udfører (typiske jeg-funktioner er f.eks. perception, psykomotorik, tænkning og hukommelse).

Vi talte om tre grunde til at indføre selv-begrebet i psykoanalysen, men kan nu konstatere, at det snarere er tre forskellige selv-begreber, der konkurrerer om den samme term. Selv'et i den første betydning kan findes hos Melanie Klein, hos hvem det bruges uden at forstyrre den sædvanlige brug af termer som jeg, over-jeg m.fl. Selv'et i den anden betydning dukker op hos forfattere med særlig interesse for intersubjektive relationer, den analytiske dialog og selvrefleksionen (f.eks. Sullivan, Erikson og Laing). Her er selv'et et socialt spejlingsfænomen. Endelig møder vi som antydning selv'et i den tredje betyd-

ning hos de traditionelle ego-psykologer, og i dette tilfælde forekommer anvendelsen os at være direkte misvisende. Hartmanns i og for sig berettigede sondring mellem to abstraktionsniveauer (følelsesbindinger over for funktioner, kunne man sige) mener vi selv at have taget højde for i artiklens første afsnit, hvor vi (inspireret af Jean Laplanche) skelnede mellem et psykoseksuelt register og et adaptivt register. Men sondringen berettiger ikke Hartmann til at operere med to sæt af psykiske instanser. Man må forestille sig, at det 'et, jeg'et og over-jeg'et over indflydelse inden for begge registre. Og skal man endelig vælge, er det tydeligt, at Freud langt oftere bruger de tre begreber inden for det psykoseksuelle register (når han taler om følelsesbindinger, objektvalg, identificeringer, introjektioner, projektioner etc.). Hartman finder modsat Freud det adaptive register mest interessant, og derfor tager han begrebstraden med sig over i dette (til beskrivelse af funktioner, tilpasning, autonomi etc.). Hullet i det psykoseksuelle register søger han at udfylde med begreberne om selv- og objekt-forestillinger, hvilket uvægerligt medfører, at han kommer til at mangle en række begrebsnuancer. Idet 'selv' omtrent erstatter 'jeg', skulle man altså også have et 'lyst-selv', et 'selvideal', et 'over-selv' etc., men det finder man ikke hos Hartmann. Sådanne formeringer af selv-begrebet bliver først nødvendige hos de ego-psykologer, der beskæftiger sig specielt med narcissismen og de tidligste udviklingstrin. Af en lang række forfattere vil vi her omtale to af de største navne, nemlig Margaret Mahler, der allerede beskrev barnets tidligste udvikling i 1940'erne, og Heinz Kohut, der er den hovedansvarlige for narcissisme-begrebets renæssance i 1970'erne.

Mahlers navn forbindes især med teorien om den symbiotiske relation mellem moderen og barnet. Denne teori er udviklet over tre årtier under stadig menings- og erfaringsudveksling med forfattere som Anna Freud, Spitz, Winnicott og Jacobson, og den støtter sig desuden på Hartmanns generelle teori om jeg'ets funktionelle udvikling. Trods en del ændringer undervejs opererer Mahler altid med tre udviklingsfaser, nemlig (1) normal autisme, (2) normal symbiose og (3) separation – individuation. Alle tre faser har narcissistiske træk, om end den tredje fase også er kendetegnet ved overvindelse af narcissismen.

De første uger efter fødslen kaldes *normal autisme*, og denne fase er en direkte forlængelse af fostertilstanden. Barnet sover det meste af tiden, og det sanser næsten kun sine egne kropsprocesser. Det er endnu fundamentalt indadvendt, fordi det udadtil har et effektivt parringskjold. De ydre sanseapparater er ikke driftsbesatte, og barnets følelse af fuldkommenhed og almagt grundlægges i denne fase. Mahler bygger her tydeligvis på den sene Freuds formuleringer vedrørende narcissisme. Der er ikke tale om nogen oprindelig objektrelation eller om et oprindeligt real-jeg, der kan skelne mellem indre og ydre.

De efterfølgende måneder (præcis hvor mange måneder ændrer Mahler ofte mening om) kaldes *normal symbiose*. Denne fase er foranlediget af en fysiologisk modningsproces, hvor de ydre sanseapparater tilføres driftsbesætning. Perceptionen udvikles tydeligt, mens motorikken forbliver uudviklet. Betegnelsen 'symbiose' er hentet fra biologien, men skal kun forstås billedligt. Barnet registrerer moderens funktioner som sine egne og moderen som en del af sig selv. Det opfører sig, som om det sammen med moderen udgjorde et al-

mægtigt system med en fælles grænse (en symbiotisk membran) udadtil. Også denne fase er narcissistisk, og dens selv-dannelse minder tydeligt om Freuds rensede lyst-jeg. Mahler og hendes kolleger går imidlertid langt videre end Freud m.h.t. at specificere moderens funktioner og vurdere deres betydning for barnets udvikling.

Den tredje fase – *separation og individuation* – er selv underdelt i mindre faser, som tilsammen fører barnet fra symbiotisk afhængighed af moderen til autonomi. Den fysiologiske basis herfor er oplevelsen af motorikken, især evnen til at kravle og gå. Barnets egen bevægelse til og fra moderen er forudsætning for, at dets selv kan skilles fra forestillingen om moderen. For så vidt som moderens plejefunktioner stadig er nødvendige, vil kun kortvarige adskillelser kunne tolereres, og adskillelsen mellem selv og objekt vil følgelig være moderat. Barnet føler, at det har moderen inden for rækkevidde og under kontrol, og derfor bevarer det sin tro på egen almægtighed helt frem til halvandet-årsalderen. Herefter justeres skillelinjen mellem selv og objekt på en måde, der viser, at barnet har registreret sin egen uafhængighed. Denne erkendelse er forudsætning for, at det selv kan erhverve sig de funktioner, som moderen ellers udfører.

Mahlers udviklingsteori er især udledt af hendes arbejde med psykotiske børn. Hun mener, at de fleste psykoser er symbiotiske, dvs. forårsaget af en mangelfuld afvikling af den normalsymbiotiske fase. Kun de alleralvorligste psykoser er autistiske. De kliniske eksempler peger på, at en normal udvikling kræver en moderat frustration af barnet. Det er ikke overraskende, at en traumatisk adskillelse fra moderen er patogen, men måske nok, at en for stor imodekommelse af barnets ønsker og behov kan være det. I dette tilfælde motiveres barnet ikke til selv at erhverve sig de funktioner, moderen alligevel udfører for det.

Kohut har på væsentlige punkter taget ved lære af Mahlers syn på barnets tidligste udvikling, men han omskriver konsekvent alle teoretiske pointer, så de får relation til narcissismen. Det mest påfaldende ved hans teoretiseringen er det synspunkt, at jeg-libido og objekt-libido er to kvalitativt forskellige driftskategorier, der ikke som hos Freud undergår forvandlinger alt efter deres placering i det psykiske apparat. For Kohut beholder jeg-libidoen eller den narcissistiske libido sin kvalitet, uanset om den besætter jeg'et (selv'et) eller objektforestillingen, og det samme gælder objekt-libidoen. Det betyder, at narcissisme og objektkærlighed ikke betegner to successive udviklingstrin, men konstituerer hver sit udviklingsforløb, der eventuelt kan føre til en såkaldt vertikal spaltning mellem en narcissistisk sektor og en objektlibidinøs sektor i personligheden. Ved normal udvikling er grænserne dog relativt åbne.

Kohut betoner, at barnets narcissisme etableres som et forsøg på at genskabe fostertilstandens narcissisme. Ikke desto mindre opererer han med et autoerotisk udviklingstrin, der går forud for den egentlige narcissisme, et udviklingstrin hvor det kropslige-sjælelige selv endnu er usammenhængende. Denne tilstands grænseløse udflyden ("den oceaniske følelse") er uforenelig med den ekstrauterine tilværelse, og derfor isoleres narcissismen i en dobbelt selv-dannelse. Man kan sige, at Mahlers symbiotiske selv underdeles i to instanser: (1) det grandiose selv, hvis almagtsfølelse og ekshibitionisme tager udgangspunkt i

kropsbilledet, og (2) det idealiserede forældre-imago, der fungerer som et understøttende selv-objekt, og som – samtidig med at det beundres – medvirker til at bevare almagtsfølelsen.

Selv-objektet betegnes også som et overgangsobjekt med reference til Winnicott, dvs. et objekt der spiller en rolle omkring det skæringspunkt, hvor barnet er ved at lære at skelne mellem sig selv og omverdenen. Det særlige ved Kohuts teori er, at selv-objektet godt kan anerkendes som separat eksisterende, uden at det mister sin narcissistiske værd, dvs. uden at det etableres som "ægte objekt". Det idealiserede selv-objekt fungerer narcissistisk i den periode, hvor moderen betragtes som almægtig, mens barnet til en vis grad erkender sin egen afhængighed. Metapsykologisk betragtet har vi en relation, der minder om Freuds narcissistiske objektvalg, men Kohuts sondring mellem ægte og uægte objekter er mere absolut end Freuds p.g.a. hans revision af libidoteorien. Kohut forfalder dog ikke til simpel moraliseren. Den narcissistiske objektreaktion har en klar funktion i barnets udvikling, idet det narcissistiske objekts egenskaber efter en tid inderliggøres igen, og Kohut betoner ligesom Mahler, hvor vigtig moderens optræden over for barnet er i den periode, hvor det arkaiske selv-objekt geninderliggøres som over-jeg, og hvor det grandiose selv omformes til et modent selv. Moderens reaktioner på barnets idealisering og ekshibitionisme skal både formidle en anerkendelse af narcissismen og en udvikling af den til mere modne former.

Kohuts begreb om en "omformende geninderliggørelse" viser hans dybe rodfæstelse i ego-psykologiens tankegange. Ved denne proces, hvor det personificerede narcissistiske selv-objekt omformes til relativt autonome jeg- og over-jeg-strukturer, etableres koblingen mellem et selv/objekt-register (følelsesbindinger) og et det/jeg/over-jeg-register (strukturer og funktioner), idet selv-objektets funktioner overtages af de inderliggjorte psykiske instanser (driftsneutralisering, -kanalisering og -kontrol). Der postuleres altså en sammenhæng mellem narcissisme og jeg-autonomi, som skal blæse nyt liv i det ellers så udpinte ego-psykologiske autonomi-begreb. I en tid, hvor samfundet mere end nogensinde står bag "kontrol" og "kanalisering", hævdes disse funktioner at være autonome. Den eneste formildende omstændighed ved denne teori er for os at se, at den åbner for et konkret studium af samspillet mellem moder og barn i socialisationsprocessen.

Den arkaiske selv-dannelse inderliggøres i Kohuts teori ikke blot som strukturer og funktioner, men også som et "modent" selv, hvori narcissismen videreføres i en sund form. Det grandiose selvs storhedsforestillinger og ekshibitionisme omformes således til selvagtelse og selvtilid, mens bindingen til det almægtige selv-objekt antager skikkelse af positiv beundring af andre og evne til begejstring. Af andre positivt narcissistiske træk ved den modne personlighed nævner Kohut empati, kreativitet, humor og visdom.

Efter denne fremstilling af skelettet i Kohuts teori bør vi nok minde om, at konstruktionen primært tjener som ramme omkring analysen og behandlingen af de såkaldt "narcissistiske personlighedsforstyrrelser" og "narcissistiske adfærdforstyrrelser". Disse diagnostiske kategorier er nye og er tilsyneladende etableret ved sammenbringning af tilstande, der tidligere har været klassificeret som grænsepsykoser og psykopatier. Kohut hævder, at disse forstyrrelser

kan analyseres og behandles, og han har gjort meget ud af at beskrive de overføringer, de afstedkommer i behandlingssituationen, overføringer hvor analytikeren reduceres til et narcissistisk objekt. Ud fra det grandiose selv dannes en "spejloverføring", mens der ud fra det idealiserede forældre-imago dannes en "idealiserende overføring". Denne begrebsudvikling og dens kliniske anvendelighed tør vi ikke tage stilling til her, men det er dog temmelig indlysende, at det er Kleins projektive identificeringer, der er genopstået i en ny skikkelse, bortset fra at Kohut stort set mangler at inddrage de negative affekter og de herpå baserede impulser i sin teori.

I USA har Otto Kernberg markeret sig som den førende Kohut-kritiker, samtidig med at han har indoptaget visse af Kleins synspunkter. Om forholdet mellem Kohut og Kernberg handler tre af de efterfølgende artikler, nemlig Birgitte Skovgaards, Bo Møhls og Birgitte Diderichsens. Efter Anna Freuds og Kohuts død i 1982 står Kernberg som ego-psykologiens mest fremtrædende teoretiker, og de følgende år vil vise, om der med ham vil ske en optøning af den mere end halvtreds år gamle frontdannelse mellem kleinianere og ego-psykologer.

4. Narcissisme og socialisation

I de tidligere afsnit har vi hovedsageligt beskæftiget os med narcissismen som den optræder inden for udviklingspsykologien og psykopatologien i forskellige psykoanalytiske teorier. Hos Freud fandt vi dog også ansatser til at anlægge en samfundsmæssig synsvinkel: nogle samfundsmæssige roller var tilsyneladende mere narcissistiske end andre. For at forklare dette greb Freud tilbage til kritiske punkter i den infantile udvikling, forgreningspunkter hvor det ene spor altså førte til en narcissistisk karakterdannelse. Manifest narcissistiske personlighedstræk fandt Freud hos visse kvinder og hos førerskikkelser.

I de seneste år er diskussionen om "narcissisme og kvindelighed" blusset op igen, samtidig med at der gennem flere år har løbet en diskussion om "narcissisme hos unge". Desuden har narcissisme-begrebet fået vind i sejlene efter udgivelsen af Christopher Laschs bog *Narcissismens kultur*, hvori narcissismen placeres som et iøjnefaldende symptom på det kapitalistiske samfunds opløsning og forfald. Denne bog er behandlet senere i dette nummer af *Psyke & Logos* i en artikel af Per Kristensen, Birger Steen Nielsen og Elo Nielsen. Hvad angår studiet af narcissismen hos kvinder og unge, er det karakteristisk, at den snævre udviklingspsykologiske synsvinkel er blevet erstattet med en bredere socialisationsteoretisk synsvinkel. Der arbejdes gennemgående med en treledet model. Det første led er en analyse af forældrenes og familiens samfundsmæssige placering. Det andet led er en analyse af barnets socialisation i samspillet med netop disse forældre og denne familiestruktur. Det tredje led er en analyse af, hvordan det opvoksende barn udfolder sin socialisationstype inden for de rammer, som samfundet afstikker. Det ligger i narcissisme-begrebets psykoanalytiske udspring, at det andet led – den primære socialisation – har været stærkest betonet, men specielt marxistiske socialisationsteoretikere har i stigende grad indarbejdet en bredere samfundsbeskrivelse i deres analyser.

”Narcissisme og kvindelighed” er et spørgsmål, som mange har kredset om, men som kun få har behandlet helt kontant. Der har blandt kvindeforskere været enighed om, at Freuds karakteristisk af kvinder som selvoptagne narcissister passede meget dårligt med virkeligheden. Problemet var snarere, at kvinder i for høj grad lod sig undertrykke af deres omgivelser. Ifølge Freuds teori fra 1920erne var kvinders psykologi præget af, at deres udvikling indtil kastrationskomplekset var mandlig. Først under indtryk af penisundelsen blev de tvunget ind på en kvindelig udvikling: omvendning af aktive driftsmål til passive, udskiftning af klitoris som førende erogen zone med vagina og udskiftning af moderen som objekt med faderen. I og med disse transformationer indtrådte de i Ødipus-komplekset, dvs. et længeselfuldt-kærligt forhold til faderen og et fjendtligt-rivaliserende forhold til moderen. Man kunne vente, at den voksne kvinde ville indtræde i kærlighedsforhold, der lignede dette Ødipus-kompleks, men ofte fandt man i stedet forhold præget af nag og had til ægtemanden. Psykoanalysens forklaring herpå var, at kvinderne havde medbragt stærke følelser fra den præ-ødipale moderbinding, følelser som de i ægteskabet udspillede over for manden.

Freuds sene erkendelse af denne moderbinding betød, at han ikke nåede at bidrage med meget til studiet af den. Det var tilsyneladende en lang udviklingsproces, der lå bag de intense følelser, men disse følelser pegede selv i forskellige retninger. Ruth Mack Brunswick sammenfattede i 1940 det vigtigste fra en lang række diskussionsindlæg, idet hun konstaterede, at den sidste del af pigens præ-ødipale moderbinding i virkeligheden var ødipal og udgjorde det, hun kaldte et aktivt Ødipus-kompleks, og som var helt parallel med drengens Ødipus-kompleks. Men forud for dette placerede hun en relation til en fallisk og almægtig moder, som pigen senere i sine fantasier tillagde alle onde egenskaber, herunder også ansvaret for at pigen ikke havde fået en penis. Den dobbelte tematisering af fallos og penis gjorde det nærliggende at antage, at der var tale om fantasier dannet ved tilbageslutning fra kastrationskomplekset til passivitetserfaringer fra de første leveår. Hvad der virkelig lå bag, var moderens måde at administrere sit bryst på i forholdet til datteren.

Det var ikke mindst ego-psykologer som René Spitz og Margaret Mahler, der eftersporede de konkrete virkninger af mødres behandling af deres børn. Symbiosen mellem moder og barn kom i centrum, som vi har set i forrige afsnit, men den var fælles for begge køn, og piger blev tilsyneladende mere præget af den end drenge. Dette spørgsmål tog en gruppe franske psykoanalytikere omkring Janine Chasseguet-Smirgel op i en bog fra 1964. De afviste Brunswicks hypotese om et aktivt Ødipus-kompleks hos pigen og lagde nu hele vægten på den dominerende moder. Overgangen fra aktivitet til passivitet sker ikke ved udskiftningen af moderen med faderen som objekt. Det er moderen selv, der har lemlæstet pigens aktivitet, således at hun kun har en tilbøjelighed til idealisering, en passivitet og nogle undertrykte aggressioner at bringe videre til faderen. Pigen vælger ikke faderen af lyst, men af nød. Han er hendes eneste mulighed for at slippe bort fra den dominerende moder. Denne slagfærdige teori vandt tilslutning i kvindebevægelsen i 1970erne, og uanset om man kan kalde den konsistent, blev den indirekte anledning til en fornyet interesse for moder-datter-forholdet. Utallige beretninger – som ikke alle

stammer fra det kliniske felt – syntes at godtgøre, at mødre i alt for høj grad betragtede deres døtre som brikker i deres egne følelsesmæssige spil. En seksuel aktivitet, der tåltes eller opmuntredes hos sønnerne, blev med alle midler nedkæmpet hos døtrene, og den resulterende fjendtlighed over for det kropslige og sanselige blev dermed også videretransmitteret til efterfølgende generationer.

Der har som nævnt været nogen usikkerhed m.h.t. om den dominerende moder skulle ligestilles med f.eks. Kohuts idealiserede forældre-*imago*, således at forbindelsen tilbage til Freuds narcissisme-teori blev sluttet. Dette problem formuleres klart af Elisabeth Gugel (1976), der opstiller en række lighedspunkter mellem Chasseguet-Smirgel og Kohut. Man kan måske konstatere, at jo mere præcist disse trin i socialisationen beskrives, jo mindre vigtigt bliver det, hvad man skal hæfte termen narcissisme til. De politiske konsekvenser af at samle interessen omkring moder-datter-forholdet i kvindeforskningen er diskuteret senere i dette nummer i en artikel af Eva Ethelberg.

Vi vil til sidst omtale den standende diskussion om narcissisme hos unge. Teorien herom blev lanceret i 1975 i en bog af Thomas Ziehe, men den knytter for så vidt an til tidligere socialisationsteoretiske overvejelser hos Lorenzer, Reiche, Horn og Schneider (jvf. oversigterne i Bjerg/Elle 1982 og Illeris/Nielsen/Simonsen 1982). Der er hos disse forfattere gennemgående tale om kombinationer af Frankfurter-skolens kritiske sociologi med håndfaste ego-psykologiske udviklingsmodeller. Ligesom Lorenzer baserede sin teori om moder-barn-dyaden på Mahlers symbiose-begreb, anvendte Ziehe Kohuts narcissisme-teori som sit holdepunkt.

Ifølge Ziehe finder man hos 1970ernes unge udpræget narcissistiske personlighedstræk. Som årsag hertil peger han på specifikke forhold i produktions- og cirkulationssfæren, der igen har fremkaldt ændringer i den almindelige kernefamilære socialisation. En del af de samfundsmæssige forhold, som har virket ændrende ind på forældrenes indbyrdes relationer og på relationerne mellem forældre og børn, understøtter og forstærker udslagene af narcissisme i puberteten, samtidig med at de unge organiseres i og selv organiserer narcissistisk prægede subkulturer.

Ziehes beskrivelse af kapitalismens udvikling er ikke original. Han fremhæver arbejdsprocessens intensivering og varernes mere og mere påfaldende fetischkarakter og argumenterer for, hvordan disse faktorer konkret forstærker dagdrømmeri, nedbrydelse af skellet mellem søvn og vågenhed, diverse brist i realitetsorienteringen etc. Voksne er i stigende grad præget af usikkerhed, angst og identitetsproblemer, bl.a. som konsekvens af frustrationer i forbindelse med opfyldelsen af ambitioner og idealer. På grund af samfundets hastige udvikling er det i det hele taget vanskeligt at fastholde den samme karakterstruktur hele livet igennem. Samfundsmæssige krav vedrørende omstilling og tilpasning er uafviselige. Denne udviklingstendens præger selvsagt forældrene som socialisationsagenter. Manden presses ud af den autoritære faderrolle, og resultatet bliver ofte en svag faderfigur, som barnet (drengen) ikke kan identificere sig med. Moderen overtager til gengæld den dominerende rolle, en rolle hun allerede havde i og med den præ-ødipale moderbinding, og generelt er der en tendens til, at moder-barn-symbiosen forlænges.

Vi er hermed delvis tilbage ved de kvindepsykologiske overvejelser. Moderen bruger nemlig i udpræget grad barnet til at stive sig af med, hvilket hun i kraft af sin egen opdragelse har gode forudsætninger for. Barnet anvendes som "emotional stabilisator" i moderens driftsstruktur, men også som kastebold mellem forældre indbyrdes. Fastholdelsen af barnet i den narcissistiske og præ-ødipale relation til moderen er basis for det, Ziehe kalder *den nye socialisationstype*. Resultatet er, at det almægtige selv-objekt ikke udvikles i realistisk retning. Barnet vedbliver at stræbe efter tilfredsstillelsesmåder, der gentager den intrauterine tilstands uoplevelse, og det udvikler et diffust og "kosmisk" arkaisk jegideal og et strengt over-jeg, der ikke justeres i forhold til de konkrete forældre, men beholder det arkaiske forældre-imagos voldsomt gode og onde egenskaber.

Det således socialiserede barn udviser i puberteten åbenlyst narcissistiske træk. Kammeratskabsgruppen tillægges identitetssikrende funktioner bl.a. som forsøg på at afhjælpe virkningerne af forældrenes svigten på dette punkt. På den anden side undgås forpligtende bindinger til andre, og seksuelle partnere skiftes hyppigt ud. Der opsøges forskellige rustilstande (gennem alkohol, hash, musik) svarende til den intrauterine oceaniske følelse. Præstationskrav afvises, da en eventuel fiasko vil skade den narcissistiske selvfølelse.

I sine seneste skrifter har Ziehe opgivet "den nye socialisationstype", fordi den er blevet misforstået som en stigmatiseringskategori, og han har desuden forsøgt at fremdrage de positive sider ved ungdommens ændrede identitet, bl.a. de nye former for sanselighed og anvendelsen af det negative følelsesregister i samfundskritisk øjemed. Andre holder dog fast ved og arbejder videre med Ziehes tidlige formuleringer. En del af uklarheden skyldes formentlig, at samfundet brat har ændret karakter efter udgivelsen af bogen om pubertet og narcissisme i 1975. Nogle vil mene, at teorien passer bedre på det nuværende lavkonjunktursamfund end på det højkonjunktursamfund, Ziehe havde i tankerne. Andre hævder, at unges psykologi i dag fuldt ud kan forklares som reaktion på de håbløse arbejds- og uddannelsesforhold, og at de socialisationsteoretiske overvejelser er overflødige, om ikke direkte misvisende. I dette nummer af *Psyke & Logos* argumenterer Palle Tønners overvejende positivt for Ziehes projekt, mens Henrik Kaare Nielsen opstiller en række kritikpunkter. Endelig forsøger Benny Karpatschof at overføre narcissisme-fænomenet fra psykoanalysens og Frankfurter-sociologiens indbyrdes heterogene begrebsapparater til virksomhedsteorien, som han mener modsigelsesfrit kan redegøre for fænomenets psykologiske og sociologiske aspekter.

5. Konklusion

Denne udfuldstændige oversigt over narcissisme-begrebets historiske udvikling viser om ikke andet, at det er vanskeligt overhovedet at formulere en definition af narcissisme, som alle kan tilslutte sig. Freuds umiddelbare forsøg på at henføre narcissismen til subjekt/objekt-polariteten (tilbagetrækning af interessen fra objektet, mangelfuld realitetserkendelse) viste sig uholdbart, da Melanie Klein og mange efter hende kunne fastslå, at al narcissisme forudsatte en

objektrelation. Den letkøbte ækvivalering af 'narcissisme' og 'selvoptagethed' er således også uholdbar, og hermed falder mange forsøg på at udpege narcissismen som fænomen til jorden. Når en Christopher Lasch vil tale om selvoptagne og asociale mennesker, kunne han udmærket gøre det uden at inddrage det fine fremmeord 'narcissisme'. På den anden side kunne man også bebrejde Freud selv, at han greb til Narcissus-myten, når man ikke ud af den kan se, hvad det væsentlige i begrebet er. Narcissus-myten kan for os at se lige så godt tages til indtægt for jungianske som for freudianske synspunkter (jvf. Jack Donens artikel).

For at komme videre må vi undersøge, hvad narcissisme-begrebet *bruges til* af Freud. Som vi har redegjort for, indføres begrebet til at karakterisere psykosernes psykologi (de "narcissistiske" neuroser), men Freud mener dog ikke, at psykotikere simpelt hen er narcissister. Psykoserne antages at være fikseret på et bestemt udviklingstrin, og det er dette udviklingstrin med dets forskellige egenskaber, der udgør narcissismens væsensbestemmelse. Freud studerede det ikke direkte gennem iagttagelser af børn. Han konstruerede det ved tilbagegængning fra en lang række almenpsykologiske og psykopatologiske fænomener. Det er derfor naturligt, at man senere har føjet nye træk til konstruktionen baseret på såvel psykoanalyse som på empiriske iagttagelser af børn. Narcissismens væsensbestemmelse er altså indeholdt i den til enhver tid gældende forståelse af det pågældende udviklingstrin. Hermed er der også åbnet mulighed for konkurrerende narcissisme-opfattelser samt for den raffinering af begrebet, der f.eks. følger med Lacans afvisning af at beskæftige sig med kronologisk ordnede udviklingsfaser i det hele taget.

Ser vi bort fra enkelte af Freuds formuleringer vedrørende narcissismen, kan vi konstatere, at hans forståelse af det narcissistiske udviklingstrin stadig står ved magt. For os at se er dette udviklingstrin karakteriseret ved at være domineret af *lyst/ulyst-polariseringen* og de heraf afledte psykiske processer, der altså oprindeligt blev reguleret efter lyst/ulyst-princippet. Som en mytologisk parallel hertil skulle man snarere end Narcissus-myten have fat i myten om himmel og helvede. Narcissismens styrke ækvivalerer med polariseringen mellem had/kærlighed, god/ond etc., og narcissisme behøver altså ikke at indebære en bortvending fra objektet. De tilhørende processer er først og fremmest introjektion/projektion og idealisering/fornægtelse, dvs. de processer der er karakteristiske for psykoserne, men som naturligvis også kan forekomme i mange andre sammenhænge. Den mest fuldstændige beskrivelse af narcissismen og alle dens delprocesser er for os at se indeholdt i Melanie Kleins otte-feltede matrix, som vi tidligere har redegjort for.

Som en sekundær, men ikke nødvendigvis konkurrerende væsensbestemmelse af narcissismen vil vi pege på *centreringen omkring kropsbilledet*. Denne bestemmelse findes hos Freud og Klein, men er i særlig grad udviklet hos Lacan, hvor kropsbilledet danner grundlaget for den imaginære orden. Den narcissistiske spejlfase, som Lacan gradvis går bort fra i sin teori, erstattes af en imaginær moder-barn-relation, der er præget af barnets fantasier om forholdet mellem moderens krop og dets egen krop. Denne relation er netop ikke en symbiose, men en relation præget af moderens begær og moderens tale. Begæret og talen peger på den fraværende Anden, faderen. Lacan kan ikke forestil-

le sig et lukket moder-barn-forhold, sådan som både ego-psykologerne og socialisationsteoretikerne kan. Både for Klein og Lacan er Ødipus-komplekset altid allerede begyndt. Narcissismen rummer kimen til sin egen undergang, og man vil ikke kunne overbevise Lacan om det modsatte ved at henvise til faderens fravær fra hjemmet, for Lacans typiske fader er netop den fraværende eller døde fader – *han* mangler aldrig.

Den kombinerede ego-psykologiske og socialisationsteoretiske bestræbelse på at efterspore narcissismens oprindelse i konkrete moder-barn-relationer kan naturligvis ikke afvises så let. Tværtimod må man sige, at jo flere konkrete undersøgelser der bringes til veje, jo mere kvalificerede vil diskussionsindlæggene fra denne front blive, og der er absolut gjort tankevækkende iagttagelser af forfattere som Spitz og Mahler, såvel som af analytikere med tilslutning til kvindebevægelsen. Vi er mindre overbevist af den megen tale om en ny socialisationstype baseret på en generelt forlænget symbiose. Denne teori er blevet båret frem af en begejstring, der endog er kommet bag på dens egen ophavsmand. Vi tror ikke, at der findes nogen ”ren” narcissisme, i hvert fald ikke hvis vi opretholder definitionen af narcissisme ud fra lyst/ulyst-polariteten og kropsbilledet. I så fald er enhver intersubjektivitet, enhver aktiv/passivrelation, en overskridelse af narcissismen. Hvis der eksisterer en ny socialisationstype, tror vi snarere, at den er baseret på en forlængelse af Ødipus-komplekset, sådan som også Mitscherlich og Reiche antog. Det ”nye” består da i, at Ødipus-komplekset ikke afvikles pludseligt og abrupt gennem kastrationskomplekset, men fastholdes med asociale eller før-sociale objektrelationer som resultat.

LITTERATUR

- ANDKJÆR OLSEN, O. og KØPPE, S. (1981) *Freuds psykoanalyse*. København.
- BJERG, J. og ELLE, B. (red.) (1982) *Ungdom, socialisation og narcissisme*. København.
- BRUNSWICK, R. M. (1940) ”The Preoedipal Phase of the Libido Development”. IN R. Fliess (red.) *The Psychoanalytic Reader*. New York 1950.
- CHASSEGUET-SMIRGEL, J. (1964) *La sexualité féminine*. Paris 1972.
- DURUZ, N. (1981) ”The Psychoanalytic Concept of Narcissism”. IN *Psychoanalysis and Contemporary Thought* 4.1: 3-67.
- FREUD, S. (1909b) *Lille Hans. Analyse af en femårig dreng fobi*. København 1983.
- FREUD, S. (1911c) ”Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia Paranoides)”. *Studienausgabe VII*.
- FREUD, S. (1914c) ”Om indførelsen af begrebet narcissisme”. *Metapsykologi 1*. København 1975.
- FREUD, S. (1915c) ”Drifter og driftsskæbner”. *Metapsykologi 1*. København 1975.
- FREUD, S. (1921c) ”Massepsykologi og jeg-analyse”. *Metapsykologi 2*. København 1976.
- FREUD, S. (1925h) ”Benægtelsen”. *Metapsykologi 2*. København 1976.
- FREUD, S. (1931a) ”Über libidinöse Typen”. *Studienausgabe V*.
- FREUD, S. (1950a) *Aus den Anfängen der Psychoanalyse*. London.
- GUGEL, E. (1976) *Sexualität und Identität der Frau*. Giessen.
- HARTMANN, H. (1950) ”Comments on the Psychoanalytic Theory of the Ego”. IN *Essays on Ego Psychology*. New York 1964.
- HARTMANN, H. og KRIS, E. og LOEWENSTEIN, R. (1946) ”Comments on the Formation of Psychic Structure”. IN *Papers on Psychoanalytic Psychology*. New York 1964.

- HEIMANN, P. (1952) "Certain Functions of Introjection and Projection in Early Infancy". IN Klein/Heimann/Isaacs/Riviere: *Developments in Psychoanalysis*. London 1973.
- ILLERIS, K. og NIELSEN, E. og SIMONSEN, B. (1982) *Ungdomspsykologi*. København.
- JACOBSON, E. (1964) *The Self and the Object World*. New York.
- KLEIN, M. (1952a) "The Origins of Transference". IN *The Writings of Melanie Klein III*.
- KLEIN, M. (1952b) "Some Theoretical Conclusions Regarding the Emotional Life of the Infant". IN *The Writings of Melanie Klein III*.
- KLEIN, M. (1973) *Psykoanalyse af børn*. København.
- KLEIN, M. (1975) *The Writings of Melanie Klein I-IV*. London.
- KÖHLER, L. (1978) "Über einige Aspekte der Behandlung narzisstischer Persönlichkeitsstörungen im Lichte der historischen Entwicklung psychoanalytischer Theoriebildung". IN *Psyche* 11: 1001-1058.
- KOHUT, H. (1971) *Narzissmus*. Frankfurt 1975.
- KOHUT, H. (1977) *Die Heilung des Selbst*. Frankfurt 1981.
- LACAN, J. (1932) *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité*. Paris 1975.
- LACAN, J. (1966) *Ecrits*. Paris.
- LACAN, J. (1973) *Det ubevidste sprog*. København.
- LAPLANCHE, J. (1970) *Vie et mort en psychanalyse*. Paris.
- LASCH, C. (1979) *Narcissismens kultur*. København 1982.
- MAHLER, M. og FURER, M. (1968) *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation*. New York.
- MAHLER, M. og PINE, F. og BERGMAN, A. (1975) *The Psychological Birth of the Human Infant*. New York.
- ROMMETVEIT, R. (1970) *Jeg'et og selv'et i nyere ego-psykologi*. København.
- SPITZ, R. (1965) *The First Year of Life*. New York.
- WINNICOTT, D. W. (1965) *The Family and Individual Development*. London.
- WINNICOTT, D. W. (1971) *Playing and Reality*. London 1982.
- ZIEHE, T. (1975) *Pubertät und Narzissmus*. Frankfurt.
- ZIEHE, T. (1978) "At ville elske sig selv – uden at kunne". IN *Kontext* 42: 54-72.
- ZIEHE, T. (1981) "Om narcissismens sårbarhed". IN Bjerg/Elle 1982.
- ØRUM, T. (red.) (1980) *Kvindelighed. En antologi om psykoanalyse og kvindefrigørelse*. København.